

واژگان کتابداری و اطلاع‌رسانی

کیوان کوشا^۱

ابوالفضل هاشمی. واژگان کتابداری و اطلاع‌رسانی. تهران: دبیرخانه هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۷۶.

۱. مقدمه

نقد و بررسی منابع مرجع، به‌ویژه منابع ردیف اول، به دلیل این‌که اغلب برای پاسخگویی به سئوالات مرجع فوری مورد استفاده قرار می‌گیرند و بیشتر مورد استنادند، از اهمیت فراوانی برخوردار است. جورج سارتون در مقاله‌ای دربارهٔ شیوه‌های نقدنویسی بر کتاب‌های علمی می‌نویسد: «غلط در کتاب‌های (معیار)، یعنی کتاب‌هایی که اغلب به آنها مراجعه می‌شود، از غلطی که در کتاب‌های معمولی آمده است، بسیار خطرناک‌تر است»^۲. در کشورهای توسعه یافته، اغلب هنگامی که اثری مرجع منتشر می‌گردد، چندین نقد و بررسی برای نمایان ساختن نقاط قوت و ضعف آنها نوشته می‌شود. برای نمونه، هنگامی که یکی از نقد و بررسی‌های دایرةالمعارف بین‌المللی اطلاع‌رسانی و کتابداری^۳ که توسط ۱۲۰ متخصص اطلاع‌رسانی در سراسر جهان تدوین شده است را می‌خوانیم، می‌بینیم چگونه ممکن است در صفحه اول آن اشتباه فاحشی^۴ وجود داشته باشد و یا بنا به ادعای ویراستار سرشناس آن^۵ که این

۱. کارشناس ارشد مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهاد سازندگی

۲. جرج سارتون. «نقد کتاب‌های علمی و تحقیقی». ترجمه کامران فانی، نشر دانش، سال هشتم، شماره ۵، ص ۱۰-۱۷.

3. International Encyclopedia of Information and Library Science Edited by John Feather and Paul Sturges. London: Routledge, 1997. 492 p.

۴. در صفحه اول این دایرةالمعارف تاریخ نشر منبع مرجع An Index to Periodical Literature به عنوان اولین خدمات نمایه‌سازی، سال ۱۸۰۲ ذکر شده است؛ این در حالی که سال ۱۸۸۲ صحیح می‌باشد.

5. John Feather

«دایرةالمعارف تاکید ویژه‌ای بر جنبه‌های فن‌آوری‌های نوین اطلاعاتی داشته است»، تنها حدود ۴۰ کلمه به مدخل اینترنت اختصاص داده شده باشد^۱. بنابراین، گاهی ممکن است رویکرد علمی و تحقیقی نقد و بررسی کتاب‌های مرجع، باعث رشد و پیشرفت فرهنگی و علمی و در نتیجه برای انتشار و ویرایش‌های بعدی آنها بسیار سازنده و ارزشمند باشد.

در این میان، در کشور ما سالانه منابع مرجع فارسی کمی منتشر می‌گردد و در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز با کمبود منابع مرجع تخصصی روبه‌رو هستیم. بنابراین، هر کوششی در جهت انتشار چنین منابعی، هر چند اگر در آن‌ها ضعف‌هایی به چشم بخورد، قابل تقدیر و ارزشمند است. نوشته حاضر نیز تلاشی است جهت نقد و بررسی کتاب واژگان کتابداری و اطلاع‌رسانی که امید است مورد استفاده قرار گیرد.

کتاب واژگان کتابداری و اطلاع‌رسانی شامل بیش از «۱۰ هزار واژه انگلیسی به فارسی» در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی است که از «پانویس‌ها، واژه‌نامه‌های آخر کتاب و معادل‌های متن کتاب‌ها و مقالات تخصصی استخراج شده‌اند». در برابر هر یک از اصطلاحات انگلیسی، معادل (های) فارسی به کار رفته در «کلیه کتاب‌های مربوط به کتابداری و بسیاری از مقالات این رشته» ارائه شده است. شیوه تنظیم واژه‌نامه الفبایی است و در مقابل معادل‌های فارسی ارائه شده، نام شخص (مترجم یا مولف) و اثری که واژه در آن به کار رفته، به صورت اختصار آورده شده است.

در بخش پیشگفتار، ساختار کتاب حاضر «واژه‌نامه استنادی» معرفی شده است که در حقیقت «گردآوری و تنظیم واژه‌های به کار برده شده و یا ابداع شده توسط نویسندگان و مترجمان مختلف در زمینه‌ای خاص است و از این‌رو پشتوانه‌ای عینی و کاربردی دارد». اهمیت این نوع واژه‌نامه، «آگاهی از این که اصطلاحی مشخص توسط افراد مختلف چگونه ترجمه شده و به کار گرفته شده است»، عنوان گردیده است.

۲. اهمیت کتاب

اثر حاضر از چند لحاظ دارای اهمیت است که در اینجا به مهمترین آنها اشاره می‌شود:

۱. یکی از مهمترین کاربردهای کتاب واژگان کتابداری و اطلاع‌رسانی را می‌توان کمک به مترجمان در انتخاب معادل مناسب برای اصطلاحات متون تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی به‌شمار آورد. بدین ترتیب، مترجمان می‌توانند با رجوع به اصطلاح انگلیسی مورد نظر، از

۲. اثر حاضر را می‌توان به منزلهٔ ابزاری برای پژوهش در ارتباط با تحلیل استنادی معادل‌های تخصصی به‌کار رفته در متون تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی توسط افراد مختلف مورد استفاده قرار داد. برخی از زمینه‌های تحقیقاتی که از طریق کتاب حاضر می‌تواند دنبال شود عبارتند از:

الف. سنجش بسامد معادل‌های به‌کار رفته برای یک اصطلاح مشخص. کتاب فوق می‌تواند به عنوان یکی از ابزارهای کاربردی برای شناسایی و یا تعیین برخی از معادل‌ها در حوزهٔ کتابداری و اطلاع‌رسانی به‌کار گرفته شود و در تدوین فرهنگ و یا اصطلاحنامهٔ کتابداری و اطلاع‌رسانی به زبان فارسی مورد استفاده قرار گیرد. برای مثال، سنجش بسامد معادل‌های به‌کار رفته برای اصطلاح Online بدین صورت است: پیوسته (۲۹)؛ درون خطی (۶)؛ مستقیم (۵)؛ مرتبط (۳)؛ آن‌لاین (۲)؛ خط پیوسته (۱)؛ دستگاه پیوسته (۱)؛ روی خط (۱)؛ مستقیم (ارتباط رایانه‌ای) (۱). این خود نشان می‌دهد که ظاهراً معادل «پیوسته» در حوزهٔ کتابداری و اطلاع‌رسانی میان مترجمان و مولفان مصطلح‌تر از دیگر معادل‌ها است. همچنین، از این طریق می‌توان به میزان تشابهات و افتراقات در معادل‌گذاری‌ها پی برد.

۳. اشکالات مرتبط با سیاست گردآوری معادل‌ها

در این میان، دو مقوله مهم که به‌طور مستقیم به سیاست گردآوری اثر فوق باز می‌گردد، قابل بحث است:

الف. سیاست نادیده گرفتن غلط‌های چاپی: در بخشی از مقدمه کتاب آمده است: «... غلط‌های چاپی موجود در کتاب‌های مختلف و موارد دیگر همه به منبعی برمی‌گردد که لغات و معانی از آنجا استخراج شده‌اند». این در حالی است که در بسیاری از موارد عدم هماهنگی در به‌کارگیری حروف کوچک و بزرگ لاتین در ابتدای نام بسیاری از سازمان‌ها، موسسات، انجمن‌ها و اصطلاحات ترکیبی مشهود است. این موضوع حتی در عنوان انگلیسی کتاب (Vocabulary of Information and Librarianship) نیز به چشم می‌خورد. همچنین با بررسی صفحه‌ای از کتاب فوق که از طریق مرور اصطلاحات مربوط به حرف "A" به دست آمد، موارد ذیل به عنوان اشتباه چاپی (شامل عدم هماهنگی در به‌کارگیری حروف لاتین و اشتباهات املائی) مشاهده گردید:

The Association for Library collections and Technical serviles

Association for visual communication

Accociation of American library s schools

Association of caribbean university Research and Institutional library

Association of CD-ROM users producers

Association of college and Research Libraries

The Association of soviet book distributors

با وجود، سیاست تعیین شده از سوی گردآورندگان در نادیده گرفتن غلط‌های چاپی موجود در آثار مختلف، پس از ردگیری و رجوع به پانویس‌های متن اصلی منابعی که کتاب حاضر آنها را مورد استناد قرار داده است، مشاهده گردید که تنها یک مورد از اشتباه‌های چاپی فوق مربوط به مترجم اصلی اثر (مورد ۵) و بقیه اشتباه‌ها مربوط به حروفچینی خود کتاب است. این امر نشان می‌دهد که ظاهراً بازبینی و نظارت دقیقی بر درج اطلاعات صورت نگرفته است. همچنین، در همان صفحه مواردی از عدم هماهنگی در به‌کارگیری حروف کوچک و بزرگ لاتین در اصطلاحات ترکیبی دیده می‌شود:

Assistant Librarian, Assistant editor, Assembly line, Assembly Language

در اینجا این سؤال مطرح است، آیا طبق تعریفی که از کتاب حاضر تحت عنوان «واژه‌نامه استنادی» به منزله «تازه‌ترین و کامل‌ترین واژه‌نامه‌ها» آمده است. که خود می‌تواند «پشتوانه‌ای عینی و کاربردی» داشته باشد، در نظر گرفتن چنین سیاستی برای گردآوری معادل‌ها صحیح است و یا باید به جنبه‌های پژوهشی و آموزشی منابع مرجع و دقت و صحت اطلاعات موجود در آنها بیش از این توجه داشت. چه بسا، سیاست نادیده گرفتن غلط‌های چاپی باعث گردد، استفاده‌کنندگان به‌ویژه دانشجویان مجدداً به غلط‌های چاپی موجود در کتاب استناد کنند و آنها را در متون در دست ترجمه و تالیف خود مورد استفاده قرار دهند.

ب. سیاست عدم گزینش و اعمال‌نظر درباره معادل‌گذاری‌ها: در بخشی از مقدمه کتاب تاکید شده است «از آنجا که تعیین معادل کلمات تخصصی علاوه بر پذیرش مسئولیت علمی واژه معادل‌گذاری شده، نیازمند دانش تخصصی در دو حوزه کتابداری و زبان‌شناسی است، بنابراین در این اثر به جای گزینش واژگان، کوشش بر آن بوده است تا دقیقاً هر واژه به همراه معادل یا معادل‌های مربوط گردآوری شود. این عمل باعث می‌شود تا بهره‌گیران واژگان خود دست به گزینش واژه مناسب از میان معادل‌های تعیین شده بزنند و علاوه بر آن مسئولیت معانی انتخابی نیز برعهده مترجمان و نویسندگان اصلی خواهد بود... بنابراین صحت و سقم معانی چه از لحاظ دستوری و چه واژه‌ای، تقدم و تاخر زمانی معانی به صورتی که معنی‌کنندگان اولیه مشخص شوند... همه به منبعی برمی‌گردد که لغات و معانی از آنجا استخراج شده‌اند».

در مورد سیاست فوق می‌توان به دو نکته اشاره کرد: ۱. با وجود این که ارائه معادل‌های گوناگون به کار رفته برای یک اصطلاح، کاربرد بسیاری می‌تواند در ترجمه آثار تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی داشته باشد، اما همین امر در موارد معدودی ممکن است کار انتخاب و

گزینش معادل مناسب را خصوصاً برای دانشجویان و کسانی که به تازگی کار ترجمه آثار تخصصی را آغاز کرده‌اند، با مشکلاتی روبه‌رو سازد. پیش فرض کتاب حاضر این است: استفاده‌کنندگان می‌توانند «خود دست به گزینش واژه مناسب از میان معادل‌های تعیین شده بزنند». اما باید توجه داشت مترجم باید دانش کافی برای گزینش صحیح معادل‌ها را داشته باشد. به طوری که در موارد معدودی ارائه تعداد نسبتاً زیادی معادل برای یک اصطلاح، استفاده‌کننده مبتدی را ممکن است در انتخاب معادل مناسب دچار شک و تردید کند. برای نمونه، با رجوع به اصطلاح Index ۱۸ معادل به ترتیب الفبایی (اعلام، اندکس، اندیس، اندیکس، راهنما، فهرست، شاخص، فهرست، فهرست الفبایی، فهرست الفبایی (در طرح رده‌بندی)، فهرست راهنما، فهرست راهنمای الفبایی، فهرست کلمه‌ای، فهرست مواد، فهرست‌نامه، فهرست نماینده، نمایه، نمایه‌نامه) آورده شده است. از دیگر موارد مشابه می‌توان به اصطلاح Facsimile با ۱۵ معادل مختلف (باز تکثیر عکسی، پست تصویری، جدول، چاپ عکسی، دورنگاری، رونوشت عینی، طرح، فاکس، فاکسی مایل، فاکسی میل، فاکسیمیل، فاکسی میلی، نسخه‌برداری مطابق با اصل، نقشه، نمودار)، See also reference با ۱۱ معادل مختلف (ارجاع تقابلی، ارجاع تکمیلی، ارجاع سر راست، ارجاع نیز ببینید، ارجاع نیز بنگرید به، ارجاع نیز نگاه کنید، ارجاع نیز نگاه کنید به، ارجاع همراه، بازبرد سر راست، بازبرد همراه، همچنین نگاه کنید به) اشاره کرد.

موضوع قابل بحث دیگر مرتبط با دقت، صحت و مصطلح بودن معادل‌گذاری‌ها توسط مترجمان و مولفان است. به طوری که در موارد معدودی ممکن است شاهد معادل‌گذاری‌های غیرمصطلح یا نامناسبی توسط مترجمان یا مولفان صورت گرفته باشد. برای نمونه، وقتی به اصطلاح Hypertext رجوع می‌کنیم معادل‌های «ارتباط بین آراء مشابه، چند متنی، فرامتن، فوق متنی» در نظر گرفته شده است که به نظر مورد اول معادل مناسبی نیست. از دیگر موارد این چنینی می‌توان به Internet (ورودی، اینترنت، شبکه بین‌المللی اطلاع‌رسانی، شبکه جهانی)؛ User-friendly (استفاده‌کننده‌نهایی، تمایل کاربر، کاربری آسان، مشتری پسند) اشاره کرد. در اینجا باید این سؤال مطرح گردد که اگر یکی از ویژگی‌های واژه‌نامه‌ها صحت و دقت اطلاعات موجود در آن‌ها است، واژه‌نامه استنادی که در واقع ساختار کتاب فوق نیز این‌گونه بیان شده است، چگونه می‌تواند تنها بنا بر استناد به معادل‌گذاری‌های دیگران این ویژگی را دارا باشد.

۴. تعداد مدخل‌ها

در مقدمه، تعداد لغات تخصصی این اثر بالغ بر «۱۳ هزار واژه فارسی به انگلیسی و ۱۰ هزار

واژه انگلیسی به فارسی» ذکر شده است؛ این در حالی است که کتاب حاضر اساساً به صورت انگلیسی به فارسی تدوین شده است و بخشی تحت عنوان «فارسی به انگلیسی ندارد». همچنین، بنا بر ادعای گردآورندگان «... کوشش بر آن بوده است تا تمامی لغات کتابداری و اطلاع‌رسانی، صحافی، چاپ، نشر و دیگر موضوعات مربوط با دقت زیادی گردآوری شود... و از لغات موضوعی دیگر که مرتبط با سایر تخصص‌ها بود، صرف‌نظر» شود. با این وجود، با مرور اجمالی مدخل‌های کتاب به تعداد زیادی از اصطلاحات برمی‌خوریم که مفهوم بسیار کلی در بردارند و ظاهراً حضور آنها در «واژگان کتابداری و اطلاع‌رسانی» ضرورتی نداشته است. از این دسته از اصطلاحات می‌توان به Acceleration (شتاب)، Action (عمل)، Experiment (تجربه)، Dame (خانم)، Sir (آقا)، Culture (فرهنگ)، University (دانشگاه)، Television (تلویزیون)، Singer (خواننده)، Speech (سخنرانی)، Science (دانش؛ علم)، Socket (پریز)، Guard (میلچه) و از این قبیل اشاره کرد. حضور چنین واژه‌های عمومی در این اثر را می‌توان به‌طور نزدیکی مرتبط با سیاست گردآوری بدون قید و شرط کلیه معادل‌های ارائه شده در پانویس منابع آثار تخصصی دانست. این موضوع از سویی دیگر نمایانگر این است که ظاهراً برخی از مترجمان، از شیوه مناسبی برای درج پانویس در متون تخصصی پیروی نمی‌کنند. از این‌رو گاهی ما شاهد معادل‌گذاری‌های اصطلاحاتی هستیم که به نظر دانستن آنها برای استفاده‌کنندگان از واژه‌نامه تخصصی ضرورتی ندارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۵. آغازه‌ها و ارجاعات

در اثر فوق، در بسیاری موارد مشاهده می‌شود که برای برخی از اختصارات و آغازه‌ها، نمونه کامل آنها آورده نشده است. این موضوع در اولین و دومین مدخل کتاب (AA) و (AACR) دیده می‌شود. عدم توجه به آوردن نمونه کامل کلمات، علاوه بر کم‌رنگ کردن جنبه‌های آموزشی، باعث شده است تا خوانندگان نتوانند از نمونه کامل برخی از اختصارات آگاهی حاصل کنند و چه بسا آن‌ها را در متون مختلف به درستی ترجمه کنند. برای نمونه، CCC چهار بار پی‌درپی به صورت چهار مدخل جداگانه به عنوان معادل‌های (شماره فهرست طبقه‌بندی شده؛ کمیته فهرست‌نویسی کانادا؛ قواعد فهرست‌نویسی کولن؛ هیأت مرکزی طبقه‌بندی) آورده شده‌اند؛ اما هیچ کلمه‌ای برای نشان دادن اینکه این آغازه‌ها مخفف چه اصطلاحاتی هستند، ارائه نگردیده است. به علاوه، نبود ارجاعات میان آغازه‌ها و نمونه کامل اصطلاحات از دیگر مشکلات دسترسی به اطلاعات به شمار می‌آید. برای نمونه، با رجوع به مدخل OPAC، ۶ معادل ارائه شده است و پس از رجوع به مدخل Online Public Access Catalogue، ۹ معادل آورده شده

است که سه مورد از آنها در مدخل OPAC قابل بازیابی نیستند. چنین مشکلی در مدخل CD-ROM با ۱۲ معادل و Compact Disc Read Only Memory با دو معادل نیز دیده می‌شود. عدم به‌کارگیری «ارجاع نگاه کنید» از اختصارات و آغازه‌ها به نمونه کامل کلمات و اصطلاحات، علاوه بر اینکه باعث تکرار برخی از معادل‌ها در دو مدخل جداگانه شده است و این خود حجم کتاب را نیز افزایش داده است، منجر شده تا خوانندگان نتوانند در مدخلی واحد به کلیه معادل‌های به‌کار رفته برای یک اصطلاح دسترسی پیدا کنند.

در نهایت باید گفت تمامی مشکلات فوق را نمی‌توان به کل کتاب تعمیم داد؛ به طوری که تنها در موارد معدودی ما شاهد معادل‌گذاری‌های نامناسب و یا اشتباه‌های چاپی هستیم و در بسیاری از موارد رجوع به مدخل‌های کتاب می‌تواند برای ترجمه آثار تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی سودمند باشد. امید است این نقد و بررسی بتواند گامی باشد در جهت غنی‌تر شدن ویرایش‌های بعدی واژگان کتابداری و اطلاع‌رسانی.

شهره‌شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی